

مطالعه تطبیقی قوانین زکات در ایران و دیگر کشورهای اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۰۸ مجید حبیبیان نقیبی*

حسین کفشگر جلودار**

چکیده

فصلنامه تخصصی دین و قانون / شماره ۱۲ / تابستان ۹۵

جمع‌آوری زکات به عنوان سازوکار مبارزه با فقر در برخی کشورها مورد توجه و در عین حال در بیشتر کشورهای اسلامی مورد غفلت قرار گرفته؛ به گونه‌ای که از کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی، فقط پانزده کشور جمع‌آوری زکات را سازمان داده‌اند. در برخی از این کشورها پرداخت زکات به یک سازمان دولتی خاص واگذار شده و الزامی است و دولت مسئول جمع‌آوری و توزیع زکات است. در بعضی دیگر از کشورهای اسلامی، منابع و مصارف زکات به یک سازمان دولتی یا شبه‌دولتی واگذار شده و پرداخت آن داوطلبانه است. لذا مکلفان در این کشورها می‌توانند زکات واجب را خود به مصارف شرعی برسانند یا به نهادهای خیریه مردمی سپرده تا آنها در مصارف شرعی مصرف کنند.

ایران نیز بر اساس قانون مصوب ۱۳۹۰، جمع‌آوری و هزینه‌کرد زکات را - که پرداخت آن داوطلبانه است - به نهاد کمیته امداد امام خمینی واگذار کرده و منابع و مصارف زکات را بر پایه دیدگاه‌های فقهی انجام می‌دهد.

*. عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی.

** دانشجوی دوره دکتری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (Hkj6066@gmail.com).

در این تحقیق، زکات از دیدگاه فقهی مورد بررسی و قانون زکات در ایران و کشورهای اسلامی بیان شده و عملکرد کمیته امداد در زمینه جمع‌آوری زکات بر پایه اطلاعات و آمارهای موجود مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد کمیته امداد يك فرصت برای نهاد زکات است و کمک‌های مالی دولت برای تقویت این نهاد نوپا می‌تواند یک فرصت تلقی گردد؛ اما این قانون با محدودیت‌هایی، از جمله محدود بودن موارد شمول زکات، عدم کارایی لازم در حوزه تخصیص و توزیع منابع زکات، و ساختار غیر اجباری مواجه است که نیازمند بازنگری علمی دقیق در قوانین زکات کشور با استفاده از تجارب سایر کشورهای اسلامی است.

واژگان کلیدی: زکات، کمیته امداد امام خمینی، تجربه کشورهای اسلامی، تخصیص

و توزیع بهینه زکات.

مقدمه

زکات فریضه‌ای الهی است که نه تنها در اسلام، بلکه در دیگر ادیان الهی نیز بر آن تأکید شده است؛ لذا نباید یک واجب عبادی صرف با قصد قربت و در مقام یک وصیت یا سفارش شرعی و اخلاقی تلقی شود؛ بلکه حقی است که خداوند برای فقرا در مال اغنیا قرار داده (حر عاملی، ۱۳۹۱ق: ج ۶، ص ۳؛ قاسم بن سلام، ۱۴۰۸ق: ۷۰۹) و مسئولیت و مأموریت اخذ و مصرف زکات را از تکالیف حکومت و حاکم جامعه اسلامی شمرده است (توبه: ۱۰۳).

با وجود این، متأسفانه تصویری که آمار سازمان‌های بین‌المللی در مورد فقر و توسعه انسانی ترسیم کرده است، جهان اسلام را در میان ملت‌های بسیار عقب‌مانده قرار می‌دهد. تمام گزارش‌ها و مطالعات، مؤید این نکته است که فقر بر کشورهای منطقه صحرای آفریقا و آسیای جنوبی حاکم است. با فرض قبول کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی به‌عنوان نمایندگان جهان اسلام، ۲۵ کشور از آنها جزء ۵۶ کشور بسیار فقیر از منطقه صحرای آفریقا و آسیای جنوبی به شمار می‌روند (ر.ک: طیب، ۱۳۷۷: ۵۵-۵۲).

در میان پنجاه کشوری که در رأس توسعه انسانی در جهان قرار دارند، فقط یک کشور، یعنی برونی، در جهان اسلام قرار دارد که کمترین جمعیت را داراست. در بین پنجاه کشور انتهای فهرست توسعه انسانی، ۲۳ کشور اسلامی وجود دارد که یازده مورد آن در کل جهان بسیار عقب افتاده‌اند. اگرچه این آمار برای چندین کشور مسلمان ناقص است، گزارش توسعه انسانی تخمین می‌زند ۱۸۵ میلیون نفر، یعنی ۲۶٪ جمعیت کل این کشورها، در کشورهای سازمان کنفرانس اسلامی وجود دارند که در فقر مطلق به سر می‌برند.

از آنجا که این آمار در مورد تمام کشورها کامل نیست، تصویر حقیقی حتی بدتر خواهد بود. بنابراین انتظار می‌رود وضعیت فقر در جهان اسلام، به‌خصوص در آسیای جنوبی و

منطقه صحرای آفریقا، تا سال‌های زیادی ادامه یابد (ر.ک: طیب،^۱ ۱۳۷۷: ۵۵-۵۲) حال چاره اسلام برای مشکل فقر چیست؟ و زکات چه نقشی در کم کردن این مشکل ایفا می‌کند؟ جمع‌آوری زکات به عنوان سازوکار مبارزه با فقر در برخی کشورها مورد توجه و در بیشتر کشورهای اسلامی مورد غفلت قرار گرفته است. از ۵۲ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی، پانزده کشور جمع‌آوری زکات را سازمان داده که در میان آنها فقط دوازده کشور این کار را با وضع قانون به انجام رسانیده‌اند.

افزون بر آن، تدوین قانون زکات نیز از پیش‌نیازهای اجرای زکات در هر کشوری است؛ زیرا در پی تدوین این قوانین است که نهادهای اجرایی شکل گرفته و جمع‌آوری و توزیع آن به صورت هدفمند ممکن می‌گردد. به همین منظور، قوانین زکات در تعدادی از کشورهای اسلامی، نحوه تدوین و اصول کلی آنها در بخش جمع‌آوری و توزیع بررسی می‌شود.

در ادامه به بررسی قانون زکات در کشورهای اسلامی و ایران پرداخته و در نهایت آسیب‌های آن ذکر می‌گردد.

۱. قوانین زکات در کشورهای اسلامی

برخی کشورهای اسلامی، زکات را بر اساس قانون جمع‌آوری می‌کنند که عبارتند از: یمن، عربستان سعودی، لیبی، سودان، پاکستان و مالزی. در حالی که هفت کشور دیگر، مؤسسات خاصی برای جمع‌آوری زکات به صورت داوطلبانه ایجاد کرده‌اند که شامل مصر، اردن، کویت، ایران، بنگلادش، بحرین و عراق می‌شود. تقریباً در هر کشوری که مسلمانان فراوانی دارد، برخی مساجد یا سازمان‌ها یا افراد، مسئولیت جمع‌آوری و توزیع زکات را بر

1. Human Development Report, ۱۹۹۴, UNDP.

عاهده دارند.

۱.۱. سودان

اولین بار قانون صندوق زکات را سودان در سیزده شوال سال ۱۴۰۰ هـ ق مطابق با ۱۹۸۰ میلادی تصویب کرد. در این قانون، دستور ایجاد هیئت امنای صندوق زکات جهت اداره، جمع آوری و توزیع زکات زیر نظر شورای عالی اوقاف و امور دینی داده شده است. در این قانون پرداخت زکات داوطلبانه بوده است. سپس حکومت موقت، در اول محرم ۱۴۰۵ هـ ق اقدام به صدور قانون زکات و مالیات کرد. در این قانون پرداخت زکات الزامی و بر اموال باطنی و ظاهری^۱ وضع شد. سپس در سال ۱۴۰۶ هـ ق زکات و مالیات از هم جدا شدند و به نهاد زکات «دیوان زکات» گفته شد که تابع وزارت امور اجتماعی، برنامه ریزی زکات و امور آوارگان گردید. در سال ۱۹۸۹ میلادی این نهاد به وزارت ارشاد و تبلیغ ملحق شد (توسلی، ۱۳۸۸: ۵۶).

۱.۲. بنگلادش

در این کشور فرمان زکات در سال ۱۹۸۲ م صادر شد و با تأسیس صندوق زکات، جمع آوری آن سامان یافت. در بنگلادش پرداخت زکات داوطلبانه است و دو کمیته مرکزی و بخشی مسئولیت اجرای پروژه های توان بخشی و بهداشتی را بر عهده دارند (سلیمانی و فرشی، ۱۳۹۰: ۲۲۳).

۱.۳. اردن

در اردن قانون زکات در سال ۱۹۴۴ میلادی تصویب شد. در این قانون تصریح شده بود که جمع آوری زکات الزامی است و باید به طور نقدی از دام ها، زمین های زراعی، کالاهای

۱. در نظر فقهای اهل سنت، عموماً اموال ظاهری به احشام و زروع و ثمار، و اموال باطنی به نقدین (پول) و مال التجاره و مانند آن اطلاق می شود.

تجاری و وارداتی و اموال دریافت گردد. این قانون همچنین بر تشکیل شورای اداره صندوق و جوانب مصرف اموال زکوی تصریح داشت. قانون مذکور به مدت نُه سال اجرا شد تا اینکه در سال ۱۹۵۳ میلادی، قانون جدید با نام «مالیات خدمات اجتماعی»، با گرفتن مبلغی بر عین اموالی مثل دام‌ها و کالاهای تجاری و وارداتی تغییر یافت.

به‌علاوه برداشت ۱۰٪ مالیات بر درآمد به آن اضافه شد. تا سال ۱۹۷۸ میلادی به این قانون عمل می‌شد تا اینکه در آن سال به موجب قانون جدید - که در آن پرداخت زکات، داوطلبانه گردید - لغو شد و شورای اداره صندوق تشکیل گردید.

۱.۴. یمن

در یمن، شورای رهبری در سال ۱۹۸۵ میلادی مصوبه‌ای را صادر کرد که در آن مقرر شد اداره‌ای به نام «اداره واجبات مالی اسلام» تأسیس شود که بر اساس شرح وظایف آن، موظف به جمع‌آوری و توزیع واجبات مالی شریعت شده بود. سپس در سال ۱۹۹۰ میلادی مصوبه دیگری صادر کرد که در آن بیان شد سازماندهی مجددی در اداره واجبات صورت گیرد.

۱.۵. مالزی

تأسیس «بیت زکات و مال» در سال ۱۹۸۰ میلادی کامل شد و زیر نظارت و سلطه حکومت‌های محلی ایالت‌های چهارده‌گانه مالزی قرار گرفت. سرانجام در سال ۱۹۸۶ قانون فدرالی مبنی بر هماهنگ‌سازی زکات در ایالت‌های مختلف تصویب شد (العمر فؤاد عبدالله، ۱۹۹۶: ۲۰ - ۲۲).

۱.۶. پاکستان

بر اساس ماده ۳۱ قانون اساسی پاکستان، این کشور باید سعی کند بهترین سازماندهی را برای زکات واجب داشته باشد. پاکستان در سال ۱۹۷۹ میلادی قانون اجمالی زکات را

تصویب کرد. سپس قانون تفصیلی زکات و عشر در تاریخ ۱۹۸۰ میلادی صادر گردید که تاکنون جریان دارد. جز تعدادی مواد خاص مربوط به عشر، اجرای عملی این قانون از سال ۱۹۸۳ شروع شده است (فیض، ۱۹۹۵م: ۲۴۱).

۱.۷. عربستان سعودی

در تاریخ ۱۹۵۱ میلادی، فرمان سلطنتی صادر شد که در آن به استیفای کامل زکات از افراد و مؤسسات تصریح شده بود. به دنبال آن، مصوبه‌ای برای ایجاد نهادی خاص که دریافت مالیات بر درآمد و زکات را بر عهده گیرد، تصویب شد. نام این نهاد «مدیریت سازمان زکات و درآمد» گذاشته شد که تابع وزارت مالیه و اقتصاد ملی بود. پس از آن تعداد زیادی فرمان‌های سلطنتی، مصوبه‌های وزارتی و متمم‌های اداری صادر شد.

۱.۸. کویت

در کویت پرداخت زکات داوطلبانه است و برای آن بیت‌الزکاه تشکیل شده است. بیت‌الزکاه در کویت یک هیئت حکومتی با بودجه مستقل است که به موجب قانون سال ۱۹۸۲ میلادی تأسیس شده است تا هدف‌های زیر را محقق کند:

- الف) جمع‌آوری، توزیع اموال زکوی، خیرات و مصرف آن در مصارف شرعیه؛
 - ب) برپایی و انجام کارهای خیری که دین حنیف اسلام به آن دعوت کرده است؛
 - ج) تبلیغ و آگاهی دادن در مورد فریضه زکات، نقش آن در زندگی و افزایش روحیه همیاری و تعاون میان افراد جامعه.
- این قانون فقط پنج ماده دارد.

۱.۹. مصر

در مصر، بانک اجتماعی ناصر به موجب قانون، در سال ۱۹۷۱ میلادی تأسیس شد. در آن قانون تصریح شده که یکی از وظایف بانک، جمع‌آوری زکات و توزیع آن از طریق

بخش تأمین اجتماعی است (توسلی، ۱۳۸۸: ۵۸ - ۵۹).

۲. اصول کلی و عمومی قوانین زکات در کشورهای مختلف

۲.۱. نهادهایی که به الزام قانون، جمع‌آوری زکات را بر عهده دارند

چارچوب کلی بیشتر این قوانین، از فصول و ابوابی تشکیل شده که تحت آنها موادی مشخص درج گردیده است. ساختار کلی این قوانین از ابواب زیر تشکیل شده است:

(الف) آیین‌نامه‌ها و قوانین زکات؛

(ب) اقدامات جهت تعیین، تشخیص و دریافت زکات؛

(ج) ایجاد و تأسیس نهاد زکات و تعیین حدود و وظایف آن؛

(د) تخلفات، مجازات‌ها و اقداماتی جهت رسیدگی به تظلمات؛

(ه) مقررات عمومی.

قوانین کشورهای عربستان، پاکستان، مالزی، سودان، لیبی، اردن و یمن دارای موادی هستند که به نهاد زکات صلاحیت جمع‌آوری انواع معینی از زکات را می‌دهد.

۲.۲. نهادهایی که مسئولیت جمع‌آوری زکات را داوطلبانه بر عهده دارند

مجموعه قوانین این نهادها شامل ابواب و فصول نیست؛ بلکه شاکله قانون تعدادی مواد پشت سر هم است و فقط اختلاف در تعداد مواد است. برای نمونه قانون زکات کویت ۵ ماده دارد، در حالی که قانون زکات اردن دارای چهارده ماده است. این مواد به‌طور معمول شامل اسم نهاد، مشخصات ویژه نهاد، جوانب توزیع زکات و همچنین تشکیل شورای اداری است. ذیل این عنوان، نهادهای زکات کشورهایمانند بنگلادش، کویت، بحرین، مصر و عراق قرار می‌گیرد. در قوانین زکات این کشورها پرداخت زکات به دولت، اختیاری و داوطلبانه است.

۲.۳. قوانین زکات کشورهای اسلامی در بخش جمع‌آوری و توزیع

۲.۳.۱. یمن

اداره واجبات که بر اساس قانون زکات (۱۹۹۹م) تأسیس شده و زیرمجموعه وزارت مالیه است. همچنین در قانون اساسی یمن تصریح شده که زکات یکی از ارکان اساسی اسلام است و دولت باید به جمع‌آوری و توزیع آن بپردازد.

۲.۳.۲. لیبی

طبق قانون زکات کشور لیبی، پرداخت زکات الزامی است. در این قانون تصریح شده صلاحیت تفسیر نصوص قانون به وسیله مصوبه‌هایی است که به تصویب مجلس وزیران رسیده است. این مصوبه‌ها به پیشنهاد وزیر دادگستری بر اساس نظریه کمیته‌ای که این وزیر از علمای شریعت اسلام و مشاوران حقوقی تشکیل می‌دهد، به تصویب می‌رسد. لایحه اجرایی آن در تاریخ ۱۹۷۳ میلادی به تصویب هیئت وزیران رسیده است (قانون الزکاه فی لیبیا، رقم ۸۹ لسنه ۱۹۷۱ م الصادر عن مجلس قیاده الثوره فی رمضان ۱۳۹۱ق. الموافق ۱۹۷۱/۱۰/۲۸ م. ماده ۲۴).

۲.۳.۳. سودان

در قانون زکات این کشور شورای فتاوی شرعی متولی فتاوا درباره همه چیزهایی است که در مورد اجرای این قانون بر اساس احکام شریعت اسلام لازم است. فتاوی این شورا برای دیوان زکات و مالیات لازم‌الاجراء است (قانون الزکاه و الضرائب فی السّودان، لسنه ۱۹۸۴ م الموافق ۱۴۰۵ هـ ماده ۱۱).

۲.۳.۴. پاکستان

در قانون زکات کشور پاکستان به وضوح بیان نشده است که چه کسی صلاحیت تفسیر نصوص را دارد. بر اساس این قانون حکومت می‌تواند با مجمع اندیشه اسلامی (مجلس الفکر الاسلامی) مشورت کند و برخی گروه‌ها و اشخاص را در بعضی از حالات از زکات

اجباری معاف کند؛ همان‌طوری که اشخاص می‌توانند به خاطر تعارض اجرای زکات با مذهبشان شکایتی تنظیم کنند. در هر صورت، صلاحیت وضع قوانین اجرای زکات بر عهده شورای مرکزی است. البته شورای منطقه‌ای هم ممکن است با اجازه مجلس مرکزی یک‌سری مقررات و قوانین اجرایی را در مسئله اداری و سازماندهی زکات وضع کند (Zaket and ushr ordinance, 1980, article 24).

۲.۳.۵. عربستان سعودی

از قانون زکات عربستان سعودی چنین برمی‌آید که وزیر مالیه در صورت نیاز پس از مشورت با هیئت شرعی ویژه یا همان شورای عالی قضایی (مجلس القضاء الاعلی) صلاحیت تفسیر نصوص را دارد (مرسوم ملکی رقم ۸۶۳۴/۲۸/۲/۱۷ بتاریخ ۱۹۵۱/۴/۷ باستیفاء الزکاه من الافراد و الشركات).

۲.۳.۶. مالزی

در قانون زکات مالزی تصریحی در زمینه صلاحیت تفسیر یافت نشد، گرچه شورای زکات این حق را دارد که به وضع سیاست‌های عمومی و عمل بر اساس آن بپردازد (القانون الفیدرالی للزکاه المالیزی، ۱۹۸۶).

۲.۳.۷. کویت

در قوانین زکات این کشور و کشورهای که قانون زکات در آن اختیاری است، اشاره‌ای به صلاحیت تفسیر نصوص وارده در قانون نشده است؛ ولی همه اینها بر این امر تصریح دارند که شورای اداری، رئیس این شورا یا هر دو می‌توانند آموزش‌ها و مصوبات لازم را برای اجرای احکام قانون زکات انجام دهند.

بر اساس قانون زکات کویت، پرداخت زکات به دولت اختیاری است. این قانون در ۵ ماده تنظیم شده و به تک تک منابع زکات اشاره نشده است. در قانون، مسئولیت جمع‌آوری

به بیت الزکات سپرده شده است. اساس نهاد زکات در کویت یک هیئت حکومتی است که دارای بودجه مستقل می‌باشد.

۲.۳.۸. مصر

در مصر پرداخت زکات به مراکز رسمی اختیاری است. مکلفان خود می‌توانند زکات واجبشان را به نیازمندان پردازند. تنها مرکز رسمی جمع‌آوری و توزیع زکات اختیاری در مصر، بانک ناصر است. این بانک بر اساس قانون ۶۶ سال ۱۹۷۱ میلادی تأسیس شد و از نظر اداری تابع وزارت تأمین اجتماعی و از نظر مالی تحت نظارت بانک مرکزی است.

۲.۳.۹. اردن

بر اساس قانون مصوب سال ۱۹۴۴ پرداخت زکات اجباری است و مسئولیت محاسبات، ترویج و جمع‌آوری آن بر عهده مرکز اداره صندوق زکات است. در قوانین مصوب سال‌های ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸، شخصیت مستقلی به این صندوق داده شد که دارای استقلال مالی و اداری ویژه‌ای است و حق تملک زکات اموال مشمول را دارد.

این قانون اداره این مرکز را تحت نظر وزیر اوقاف، شئون و اماکن مقدسه قرار داده است. این صندوق اعضای متعددی دارد که شخص وزیر مذکور ریاست آن را دارا بوده و سایر نهادهای مرتبط دارای اعضای حقیقی و حقوقی هستند. منابع مالی این صندوق شامل زکات، صدقات و هبه‌ها، زکات فطره، نذورات و هر مورد مصوب در شورای صندوق می‌شود. مصارف مصوب در این مرکز عبارت است از: فقرا، طلاب فقیر، ایتم، افراد ناتوان، بیماران فقیر، تبلیغات اسلامی، فقرای حاصل از حوادث غیرمترقبه و افراد عامل در جهت اقامه زکات و رفع فقر و مؤسسات حامی.

۲.۳.۱۰. بحرین

قانون زکات کشور بحرین در سال ۱۹۷۹ در قالب صندوق زکات پایه‌ریزی شد تا

مسئولیت اداره زکات و صدقات را بر عهده گیرد. این قانون با تصویب قانون جدید در سال ۱۹۹۳ دچار تحولات جدی شد. این صندوق تحت نظارت وزارت عدل و شئون اسلامی و اوقاف فعالیت می‌کند و هدف خود را جمع‌آوری و توزیع زکات و صدقات معرفی کرده است.

۲.۳.۱۱. عراق

مطابق با قانون مصوب ۱۹۸۷ مجلس عراق، صندوقی دارای اختیارات و ابزارهای مشخص در بغداد به نام صندوق زکات تأسیس شده تا افراد بتوانند زکات خود را به آن پرداخت کنند. اداء زکات در عراق اختیاری بوده و این صندوق تحت نظارت وزارت اوقاف فعالیت می‌کند؛ به نحوی که شخص وزیر اوقاف ریاست آن را بر عهده دارد و سه تن از علمای بزرگ، یکی از قضات، دو تن از فعالان دینی، برخی از اعضای آن را تشکیل می‌دهند و وظیفه تعیین برنامه‌های درآمدی، توزیعی و مصرفی زکات را بر اساس قوانین شرعی بر عهده دارند.

۲.۳.۱۲. بنگلادش

بنگلادش قانون مرتبط با زکات خود را در سال ۱۹۸۲ در قالب قانون صندوق زکات تأسیس کرد. پرداخت زکات در بنگلادش به صورت داوطلبانه صورت می‌گیرد. رئیس و نایب‌رئیس این صندوق توسط دولت از میان مدارس علمیه دینی این کشور برای یک دوره سه‌ساله مشخص می‌گردد و هیئت‌مدیره وظیفه اداره امور صندوق و سیاست‌گذاری‌های آن را بر اساس قوانین شریعت به عهده دارد.

۲.۴. ضمانت اجرایی قوانین زکات و مجازات‌ها

در قوانین نهادهایی که زکات را داوطلبانه جمع‌آوری می‌کنند، هیچ‌گونه مجازاتی برای ممتنعین از زکات وجود ندارد؛ ولی در قوانین نهادهایی که به الزام قانون، دست‌اندرکار

جمع‌آوری زکات هستند، با اندک تفاوتی در برخی قوانین، در مورد اعمالی که منجر به مجازات می‌شود، کیفیت مجازات و مقدار آن، بندهایی در نظر گرفته شده است (عسکری، ۱۳۹۲: ۱۲۶).

جدول ۱: مجازات نپرداختن زکات در کشورهای مختلف

قوانین زکات کشورها	نوع تخلف	میزان مجازات
لیبی	ممتنعین از پرداخت زکات	مجازات و دریافت غرامت به اندازه ارزش و قیمت مال زکوی
	عدم تحویل اظهارنامه در وقت مقرر	غرامت از ۵ تا ۱۰۰ دینار
مالزی	ممتنعین از پرداخت زکات	مجازات و دریافت غرامت معادل سه برابر ارزش زکات، حق منع سفر
	اظهارنامه ناصحیح	مجازات
	مانع کار عاملین زکات	۱۰۰۰ رینگیت یا شش ماه زندان یا هر دو
	عدم تحویل اظهارنامه در وقت مقرر	۵۰۰ رینگیت یا سه ماه زندان یا هر دو
سودان	عدم تحویل اظهارنامه در وقت مقرر	محکوم به زندان (کمتر از یک سال)
	ممتنعین از پرداخت زکات	غرامت به اندازه دو برابر مقدار زکات یا بیشتر
عربستان	عدم ارائه گواهی اداره زکات مبنی بر پرداخت	محرومیت از پاداش و عدم پرداخت حقوق
	متخلفین از زکات	بازداشت یا ضبط درآمد آنها
	ممتنعین از زکات	حق منع سفر

مطالعه مجازات‌های پرداختن زکات نشان می‌دهد که تقریباً در تمامی کشورهای مورد بررسی، علاوه بر جرائم مالی، اداری و قضایی، برخی راه‌ها مانند «محرومیت از پاداش، ممنوع الخروج کردن و...» را جهت اعمال فشار به افرادی که زکات خود را پرداخت نمی‌کنند، به کار می‌برند. به عبارت دیگر تقریباً تمامی کشورهای مورد بررسی در این تحقیق برای ممتنعین از پرداخت زکات، محرومیت‌های اجتماعی را در کنار مجازات مالی در نظر گرفته‌اند که با توجه به شبهه ربا این محرومیت‌ها می‌تواند جایگزین خوبی برای جرائم مالی باشد.

۲.۵. تفاوت قوانین زکات در کشورهای اسلامی

بسیاری از کشورهای اسلامی قوانینی برای جمع‌آوری و توزیع زکات وضع کرده‌اند. در برخی از این کشورها پرداخت زکات به یک سازمان دولتی خاص، الزامی است و دولت مسئول جمع‌آوری و توزیع زکات است. در سایر کشورهای اسلامی پرداخت زکات به یک سازمان دولتی یا شبه‌دولتی داوطلبانه است. مکلفان در این کشورها می‌توانند زکات واجب را خود به مصارف شرعیه برسانند یا به نهادهای خیریه مردمی سپرده تا آنها در مصارف شرعیه مصرف کنند.

در یمن الزام قانون، زکات مال و زکات فطره هر دو را شامل می‌شود. در عربستان سعودی، پاکستان، سودان، این الزام فقط زکات مال را در برمی‌گیرد. اما در مالزی از آنجا که اداره زکات در هر یک از ایالت‌های آن یک مسئله داخلی است، موضوع زکات از ایالتی به ایالت دیگر فرق می‌کند. در برخی از ایالت‌ها فقط از مال زکات می‌گیرند. در برخی دیگر فقط زکات فطره مشمول الزام قانونی است و در دسته سوم هم زکات فطره مشمول الزام قانون است و هم زکات مال. در تمام این کشورها آن قسمتی از زکات که از حیطه الزام قانون خارج است، پرداخت آن به خواست مکلفان واگذار شده است که اگر

خواستند به یک سازمان دولتی پردازند، و گرنه خود شخصاً در مصارف شرعیه به کار برند. اما نسبت به انواع اموالی که مشمول الزام قانونی است، سازمان‌های زکوی هر یک از کشورهای یمن و سودان تصریح دارند که زکات همه اموال موضوع زکات که در کتب فقهی بیان شده است، از غلات و احشام و اموال تجاری گرفته تا پول نقد، چه از اموال ظاهره باشند یا از اموال باطنه، باید به دولت پرداخت شود. البته در سودان زکات، در عمل بر همه اقسام ثروت و درآمد شامل حقوق و دیگر درآمدهای نیروی کار تعلق می‌گیرد.

در میان این کشورها شاید فقط سودان دارای قانون جامع زکات باشد. در این قانون افزون بر موارد فقهی، حقوق و درآمدهای مشاغل آزاد و نیز درآمد مستغلات و اموال دارای بازده، مانند اجاره ساختمان‌ها، درآمد وسایل نقلیه و محصولات مزارع، مشمول زکات واجب هستند. در این کشور، همانند عربستان سعودی، پرداخت اموال باطنه بر عهده خود مکلفان گذاشته شده است تا در مصارف زکات به کار برند و انجام این کارها به اندازه و فهم دینی خودشان واگذار شده است.

در مورد توزیع یا مصرف زکات، دو دسته کشور وجود دارد. دسته اول کشورهایی که پرداخت زکات در آنها الزامی است و دسته دوم کشورهایی که پرداخت زکات در آنها اختیاری است. دسته اول از لحاظ اصناف زکات، با اینکه قرآن آنها را در مصرف هشتگانه منحصر کرده است (توبه: ۶۰)، بیشتر نظام‌های زکوی، ضرورتی در شمول جمیع اصناف نمی‌بینند؛ به جز سودان که در قانون زکات، توزیع آن را در مصارف هشتگانه قرار داده است. در برابر آن پاکستان توزیع زکات را فقط منحصر در فقرا و مساکین کرده است.

روش‌های توزیع معمولاً به دو شکل صورت می‌گیرد: یا از طریق بودجه عمومی دولت توزیع می‌شود یا از طریق هیئت و ادارات زکات. ادارات زکات ممکن است مستقیماً با افراد مستحق سروکار داشته باشند یا غیرمستقیم به وسیله مؤسسات دولتی یا غیردولتی این کار را

انجام دهند. دسته دوم که پرداخت زکات در آنها به صورت اختیاری است، مانند کویت و مصر، دولت دخالت فعالی در جمع آوری و توزیع زکات ندارد. از این رو جمعیت‌های اسلامی این کشورها جهت ادای فریضه زکات به ابتکارات گوناگونی در زمینه روش‌های جمع آوری و توزیع زکات دست زده‌اند. این روش‌ها بر حسب نوع مؤسسه به سه شکل قابل تفکیک است:

الف) روش اول: از طریق جمعیت‌های خیریه که به صورت خودجوش و داوطلبانه در داخل جوامع اسلامی به وجود آمده است، کار جمع آوری و توزیع زکات بین مستحقین انجام می‌گیرد.

ب) روش دوم: از طریق هیئت‌های شبه‌حکومتی این کار انجام می‌شود.

ج) روش سوم: برخی کشورهای اسلامی اقدام به تأسیس دستگاه مستقل حکومتی برای زکات کرده‌اند. این دستگاه در قبول اموال زکوی که مکلفان داوطلبانه می‌پردازند و توزیع آن بین مستحقان، استقلال مالی و شخصیت اعتباری و اداری دارد.

در کویت بیت‌الزکاه که یک نهاد حکومتی است، به موجب قانون موظف شده است که کار جمع آوری و توزیع اموال زکوی و خیرات و مصرف آن در امور شرعیه را به انجام برساند. بیت‌الزکاه برای جمع آوری صدقات، وصایا و تبرّعات اقدام به تأسیس صندوق صدقات کرده است.

در مصر، تنها مصدر رسمی جمع آوری و توزیع زکات، بانک اجتماعی ناصر است. این بانک برای انجام این کار اقدام به تأسیس اداره کل زکات کرده است. این اداره، زکات نقدی و عینی را از زکات‌دهندگان دریافت و به مصارف شرعیه می‌رساند. این بانک از طریق شعبات خود در سراسر مصر و نیز از طریق کمیته‌های زکات محلی، به جمع آوری و توزیع زکات می‌پردازد. در جدول زیر خلاصه منابع و مصارف زکات آمده است.

جدول ۲: منابع و مصارف زکات در کشورهای مختلف

کشور	نوع پرداخت	منابع	توزیع (مصارف) ^۱	مسئول جمع‌آوری	مسئول توزیع
سودان	الزام قانونی	۱. اموال ظاهری: ثروت معدنی، اموال تجاری و سرمایه، طلا و نقره، پول، اسکناس و اوراق مالی، دین و مال مغضوب، گنج، زراعت، چهارپایان، حقوق و درآمدهای مشاغل آزاد، مستغلات و اموال در حال رشد ۲. اموال باطنی: طلا و نقره زینتی، پول کنز شده، و حساب پس‌انداز مدت‌دار و حساب سرمایه‌گذاری ... ۳. زکات فطره: این زکات را در پایان ماه مبارک رمضان مسلمانان شخصاً از مال خود جدا کرده و به فقرا و مساکین می‌دهند. ۳. استثناء: استفاده‌های شخصی مانند ظروف و اثاث و لباس، اموال صدقه و اموال موقوفه جهت کارهای نیک عمومی	مصارف هشتگانه به جز گروه «فی الرقاب»	اداره کل زکات (دیوان زکات)	کمیته‌های محلی زیر نظر دیوان زکات
پاکستان	الزام قانونی	۱. اموالی که دولت بر آنها به شکلی اشراف دارد، مانند: حساب پس‌انداز بانکی، سپرده مدت‌دار و ثابت، سهام شرکت‌ها، اوراق بهادار و ... ۲. اموالی که دولت کمتر بر آنها اشراف دارد یا اصلاً اشراف ندارد: طلا و نقره، مسکوکات، تولیدات کشاورزی و حیوانات سائمه ۳. عشر: عشر زکاتی است که از محصولات زراعی می‌گیرند و در کشور پاکستان ماهیت مستقلی از زکات پیدا کرده است. پرداخت عشر اجباری و به نسبت ۵ درصد تولیدات زمین است. ۴. استثناء: کسر مالیات از کالاهای مشمول زکات	نخست زکات میان فقرا، مساکین و عاملین زکات توزیع می‌شود و باقی‌مانده آن میان سایر گروه‌ها	کمیته‌های محلی زیر نظر اداره زکات	اداره عمومی زکات
عربستان	الزام قانونی	۱. زکات الزامی: چهارپایان سه‌گانه، غلات چهارگانه و اموال تجاری شامل سرمایه‌گذاری تجاری و صنعتی یا خدماتی ۲. زکات غیر الزامی: مابقی اموال پرداخت آن الزامی نیست و مقدار آن به صاحبش واگذار شده است؛ مانند اموال حساب بانکی و پس‌اندازها	فقط برای فقرا و مساکین	عاملین زکات	اداره تأمین اجتماعی زیر نظر وزارت کار و

۱. در مورد مصارف این نکته را باید گفت که قوانین کشورهای مختلف تعاریف گوناگونی را برای موارد هشتگانه و مصادیق آن ذکر کرده‌اند.

کشور	نوع پرداخت	منابع	توزیع (مصارف) ^۱	مسئول جمع‌آوری	مسئول توزیع
		۳. موارد استثنائده: اموال دولتی، اموال موقوفه، مالک نهادها و شرکت‌ها، مال حرام، اموال غیرتجاری، زکات فطره			امور اجتماعی
یمن	الزام قانونی	۱. قابل ذخیره کردن است، مثل ذرت و جو و عدس و نخود، هم به صورت نقدی و هم خود محصول دریافت می‌شود. قابل ذخیره کردن نیست، مثل سبزیجات و میوه‌ها، فقط به صورت نقدی گرفته می‌شود. ۲. چهارپایان: (گاو و شتر و گوسفند) سالیانه و بعد از رسیدن به نصاب به صورت نقدی دریافت می‌شود. ۳. زکات فطره: هر ساله وزیر مالیه یمن در اطلاعیه‌ای مقدار آن را اعلام می‌کند. ۴. زکات نقدین: شامل پول کاغذی و طلا و جواهر است و در ماه مبارک رمضان به طور دو و نیم درصد ارزش اموال پس انداز شده دریافت می‌شود. زکات اموال تجاری: شامل سرمایه افراد و شرکت‌ها با گذشت یک سال و به ارزش دو و نیم درصد از سرمایه دریافت می‌شود. ۵. زکات مستغلات، زکات کسب، زکات سهام، زکات پس‌انداز بانکی و زکات دریافتی از مالیات بر سود کسر می‌شود.	مصارف هشتگانه (به‌ویژه فقرا و مساکین)	دولت	
مالزی ^۱	الزام قانونی	۱. واجبات شامل: زکات بر فعالیت تجاری، زراعت (فقط برنج)، پس‌اندازها (فقط صندوق حجاج)، دام، معادن (فقط معدن طلا و نقره)، انواع ثروت ۲. اموال باطنی: مانند زکات پول و مال التجاره که به عهده مکلفان گذاشته شده است که خود بپردازند. ۳. استثناء: برخی موارد که خارج از الزام قانون است به عهده مکلفین گذاشته شده است.	مصارف هشتگانه	از طریق عاملین معین، از طریق دفاتر ادارات امور دینی، از طریق برداشت از حقوق	اداره‌کل زکات یا به عهده صاحب مال در زکات اموال باطنی
کویت	اختیاری	دریافت زکات صدقات و تبرعات به صورت داوطلبانه، دریافت ثلث مال، خیرات و وصایا و...	کارهای نیک، کمک‌های مقطوع،	بیت الزکات	بیت الزکات

۱. زکات اجباری از ایالتی به ایالت دیگر فرق می‌کند. در بیشتر ایالت‌ها بین اموال ظاهر و اموال باطن فرق می‌گذارند و الزام قانون فقط اموال ظاهر را شامل می‌شود.

کشور	نوع پرداخت	منابع	توزیع (مصارف) ^۱	مسئول جمع‌آوری	مسئول توزیع
			قرض الحسنه، خانواده‌های متعفف، طرح افطاری، طرح قربانی، ضیوف الرحمن، تبلیغ و آگاهی دادن در مورد زکات، آب‌رسانی		
مصر	اختیاری		بیشتر بین فقرا و مساکین تقسیم می‌شود.	بانک اجتماعی ناصر و کمیته محلی زکات	بانک اجتماعی ناصر
لیبی	الزام قانونی	۱. نقدین ۲. زروع و ثمار ۳. شتر، گاو، گوسفند، بز ۴. هر آنچه در معرض تجارت قرار گیرد ۵. معدن و رکاز	مصارف هشتگانه	صندوق‌های محلی و مرکزی زکات	صندوق‌های محلی و مرکزی زکات
اردن	الزامی	زکاتی که مسلمانان خواهان ادای آن هستند، هدایا، صدقه‌ها، قربانی‌ها، نذرها، صدقه فطر، موارد دیگری که شورا (ای اداره صندوق) با آن موافقت کند.	کمک به پروژه‌های توانمندسازی خانواده‌های فقر، فراهم‌سازی بخشی از کمک‌ها به	صندوق الزکاة	صندوق الزکاة

۱. این بانک از همان بدو تأسیس یکی از وظایفش افزون بر امور معمول بانکی در ارائه خدمات بانکی بدون ربا، رسیدگی به امور اجتماعی است.

کشور	نوع پرداخت	منابع	توزیع (مصارف) ^۱	مسئول جمع‌آوری	مسئول توزیع
			دانشجویان، مریضان فقیر، یتیمان و غریبان نیازمند، بزرگسالان و مؤسساتی که از آنها حمایت می‌کنند، ارائه کمک‌هزینه ماهیارنه به بعضی از خانواده‌های فقیر، بیچارگان (بی‌گناه به دلیل سبیل، ورشکستگی، آتش‌سوزی، زلزله و...)، مجاهدین در راه خدا، هزینه‌های صندوق		
بنگلادش	اختیاری	۱. طلا، نقره، پول نقد، سهام و اوراق بهادار، بیمه، دیون ۲. کالاهای تجاری، صنعتی و شرکت‌ها ۳. محصولات و میوه‌ها ۴. گاو و گوسفند و ... ۵. سایر موارد مانند معادن، درآمدهای نامشروع، کالاهای سرمایه‌ای	مصارف هشتگانه	هیئت مدیره و کارکنان صندوق زکات	هیئت مدیره و کارکنان صندوق زکات
بحرین	اختیاری	اساسنامه صندوق یافت نشد	اساستامه صندوق یافت نشد	مجلس اداره صندوق زکات	مجلس اداره صندوق زکات

کشور	نوع پرداخت	منابع	توزیع (مصارف) ^۱	مسئول جمع‌آوری	مسئول توزیع
عراق	اختیاری	موارد اعلام‌شده توسط مجلس اداره صندوق زکات و صدقات برگرفته از شریعت اسلامی	۱. فقرا، ۲. مساکین، ۳. عاملین زکات، ۴. تألیف قلوب، ۵. غارمین، ۶. هر عمل فی سبیل الله، ۷. ابن السبیل	عوامل صندوق زکات و صدقات	عوامل صندوق زکات و صدقات

۳. بررسی وضعیت زکات در ایران

۳.۱. تاریخچه زکات در ایران

برخی دریافت رسمی زکات در ایران را از دوره صفویه می‌دانند و معتقدند که سلسله صفوی تحت نظارت فقیهان و عالمان شیعی، اخذ زکات را در برنامه کار خود قرار داد. اخذ زکات در عصر صفوی، آن گونه بود که دیوان استیفا با کمک مستوفیان خویش، بر اساس اقرار مؤمنان و مسلمین، زکات را دریافت می‌نمود. مستوفی الممالک یا صاحب دیوان، تحت نظارت صدر اعظم، ریاست مستوفیان را - که کارگزاران مالیاتی شناخته شده بودند - برعهده داشت.

در سلسله‌های حکومتی بعد، مردم ایران حاکمان سیاسی را غاصب شناختند و از پرداخت زکات به آنان دوری کرده و زکات خود را به عالمان دین پرداخت می‌کردند (کلباسی، ۱۳۸۰: ۳۷۰).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، توجه به منابع مالی حکومت اسلامی بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت، تا اینکه در سال ۱۳۷۴ هجری شمسی، مقام معظم رهبری در پیامی به اجلاس نماز، اهمیت و لزوم پیگیری زکات به صورت جدی را یادآور شده و بیان کردند: «فریضه عظیم زکات نیز همانند نماز به مجاهدتی خستگی‌ناپذیر و تلاشگرانی صادق و دلسوز نیازمند است. انتظار و امید آن است که شما عزیزان در این میدان جدید نیز گام نهید و همه کسانی که می‌توانند در ترویج، تبیین و تحقق مسئله مهم زکات خدمتی ارائه کنند، بی‌درنگ دامن همت به کمر زنند و از خود صدقه جاریه‌ای بر جای نهند».

به دنبال اجرای این پیام، ستاد زکات در سال ۱۳۷۵ شکل گرفت.^۱ بعد از عملکرد نسبتاً

۱. به دنبال اجرای این پیام، ستاد زکات با حضور جمعی از اندیشمندان و مسئولان کشور در سال ۱۳۷۵ شکل گرفت و اولین اجلاس سراسری زکات در همان سال برگزار گردید. مسئولیت جمع‌آوری و هزینه کرد ستاد زکات بر عهده

مناسب ستاد زکات نسبت به سال‌های قبل، طرحی از سوی برخی نمایندگان مبنی بر تهیه قانون زکات در سال ۱۳۸۷ مطرح گردید که با دو شوری بودن آن موافقت شد و در مجلس مورد بررسی قرار گرفت. بعد از گذشت تقریباً سه سال، در تاریخ ۱۳۹۰/۸/۸ قانون زکات^۱ با تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسماً ابلاغ گردید که به موجب آن، اخذ اذن ولی فقیه جهت اجرایی نمودن قانون، الزامی دانسته شده و ترکیب شورای عالی زکات مشخص شد؛ به این صورت که نماینده ولی فقیه رئیس آن و کمیته امداد امام خمینی محل دبیرخانه و مسئول جمع‌آوری و هزینه‌کرد آن می‌باشد. در این قانون بر اساس منابع شیعه، منابع و مصارف زکات و مسئولیت آن به شرح زیر است:

جدول ۳: منابع و مصارف زکات در کشور ایران

کشور	نوع پرداخت	منابع	توزیع (مصارف)	مسئول جمع‌آوری	مسئول توزیع
ایران	نا مشخص	بنا بر نظر مشهور بین فقیهان، زکات بر نه چیز واجب است. در غلات: گندم، جو، خرما و کشمش. در دام‌ها: گوسفند، شتر و گاو. در نقدین: طلا و نقره.	مطابق نظر امام و رهبری و مراجع مشهور و با رعایت اولویت هزینه شود.	عاملان آشنا به احکام زکات، کمیته امداد امام خمینی	کمیته امداد امام خمینی

علاوه بر این تأکید قانون بر ایجاد بانک اطلاعات ملی زکات و تدوین گزارش عملکرد جمع‌آوری زکات و هزینه نمودن آنها، تشویق مردم به ادای زکات، تعیین خط‌مشی‌های

سازمان مدیریت و برنامه و بودجه بوده است. متأسفانه تا سال ۱۳۸۳، فعالیت قابل قبولی در این زمینه صورت نگرفت تا اینکه در این سال، حجت‌الاسلام والمسلمین قرائتی به همراه اعضای ستاد زکات خدمت مقام معظم رهبری رسیدند و ایشان طی نامه‌ای از رهبری درخواست نمود که دبیرخانه ستاد زکات و مسئولیت جمع‌آوری و توزیع آن را به کمیته امداد امام خمینی (ره) واگذار نمایند. رهبری نیز موافقت نمود. از سال ۱۳۸۳ تاکنون، ستاد زکات با جدیت بیشتری کار را دنبال کرده است و نظارت بر عملکرد زکات نیز به نماینده ولی فقیه در کمیته امداد واگذار گردید.

۱. قانون زکات در پیوست آمده است.

اساسی برای جمع آوری و هزینه کرد زکات، سیاست گذاری امور تبلیغی و آموزشی، ایجاد هماهنگی و نظارت بر برنامه ها و اقدامات دستگاه های ذیربط در محدوده این قانون و توصیه به دولت جهت تخصیص اعتبار معادل زکات جمع آوری شده و هزینه کرد آنها در محلی که زکات جمع آوری شده و... از نکات مهم این قانون بوده است.

جدول ۴: پیشینه زکات در نظام جمهوری اسلامی ایران

سال ۱۳۷۵	سال ۱۳۸۳	سال ۱۳۸۷	سال ۱۳۹۰
تشکیل ستاد احیای زکات در استانداری ها زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه ریزی	- واگذاری ستاد زکات از سازمان مدیریت و برنامه ریزی به کمیته امداد - تشکیل شورای مرکزی زکات با حکم رهبری - تعیین امداد امام خمینی به عنوان دبیر خانه ستاد اجرایی و مسئول جمع آوری و هزینه کرد زکات	- تهیه پیش نویس طرح زکات در دبیرخانه - پیگیری تصویب آن از طریق مجلس شورای اسلامی	- تصویب قانون زکات در مجلس شورای اسلامی - تشکیل شورای مرکزی زکات - تهیه آیین نامه اجرایی قانون زکات

۳.۲. عملکرد زکات در ایران

۳.۲.۱. جمع آوری زکات

ایران مانند دیگر کشورهای اسلامی پرداخت و هزینه کردن زکات را بر پایه دیدگاه های فقهی انجام می دهد. بر این اساس در ایران جمع آوری و هزینه کردن زکات از دیدگاه سازمانی در سه بخش انجام می شود:

الف) پرداخت مستقیم زکات توسط خود پرداخت کننده

ب) پرداخت زکات به علمای دین

ج) دریافت و هزینه کرد زکات از سوی کمیته امداد امام خمینی

درباره میزان زکات دریافت و پرداخت شده در چارچوب دو بخش نخست، داده هایی در دسترس نیست؛ زیرا بسیاری از پرداختی ها و هزینه های بخش نخست بدون هرگونه ثبتی انجام می شود و پرداختی ها به مراجع تقلید و نمایندگان آنها و روحانیون نیز ثبت رسمی

ندارد. با این حال بخشی از زکات که در چارچوب سازمانی کمیته امداد دریافت و هزینه می‌شود، دارای ثبت قانونی در یک سازمان حکومتی است. داده‌های بخش نظام‌یافته زکات در ایران بر اساس اطلاعات کمیته امداد به شرح زیر است:

جدول ۵: زکات کالاهای نه‌گانه و فطریه جمع‌آوری شده تا قبل از تصویب

قانون زکات

سال	میلیارد ریال	مسئولیت
۱۳۷۵ تا ۱۳۷۹	۰/۲۰۵ (متوسط سالیانه)	ستاد احیای زکات در
۱۳۸۰	۰/۶۰۵	استانداری‌ها
۱۳۸۱	۱/۳۶۶	
۱۳۸۲	۰/۱۰۶	
جمع کل	۳/۱۰ میلیارد ریال	متوسط سالیانه: ۳۹۰ میلیون ریال
۱۳۸۳	۱۲/۴۱۸	کمیته امداد امام خمینی
۱۳۸۴	۲۲/۸۳۱	
۱۳۸۵	۶۶/۶۸۶	
۱۳۸۶	۱۲۶/۸۱۲	
۱۳۸۷	۲۳۴/۴۰۴	کمیته امداد امام خمینی
۱۳۸۸	۶۷۹/۲۰۹	
۱۳۸۹	۵۸۴/۰۶۰	
۱۳۹۰	۸۰۱/۲۶۰	
جمع کل	۲۵۲۷/۶۸	متوسط سالیانه: ۳۱۶ میلیارد ریال

قبل از تشکیل ستاد زکات دستگاه‌های مختلف از جمله کمیته امداد امام خمینی به جمع‌آوری زکات می‌پرداخته است. در سال ۱۳۷۵ با تشکیل ستاد احیای زکات در استانداری‌ها و زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه و بودجه مبالغ دریافتی به حدود ۲۰۰ میلیون ریال در سال رسید؛ اما در سال‌های بعدی آرام‌آرام ارزش زکات جمع‌آوری شده افزایش یافت. از سال ۱۳۸۳ که ستاد زکات از سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی به کمیته امداد واگذار

شد، ارزش زکات جمع آوری شده از سوی این کمیته با افزایش ۱۱۳ درصدی نسبت به سال ۱۳۸۲ به ۱۲ میلیارد ریال افزایش یافت. از این سال به بعد، هر ساله ارزش زکات جمع آوری شده از سوی این نهاد افزایش بسیاری داشته؛ به گونه‌ای که با میانگین افزایش بیش از صد درصدی در این دوره، ارزش زکات جمع آوری شده از سوی کمیته امداد در سال ۱۳۹۰ به ۸۰۱/۲۶۰ میلیارد ریال رسیده است. میانگین افزایش ارزش زکات جمع آوری شده از سوی کمیته امداد از سال ۱۳۸۳ تا سال قبل تصویب قانون زکات، حدود ۹۰٪ بوده است.

بعد از تصویب قانون و اجرایی شدن قانون زکات در کشور میزان جمع آوری زکات به طور معناداری افزایش یافته؛ به طوری که در سال ۱۳۹۱ ارزش زکات جمع آوری شده به بیش از ۱۳۶.۵ میلیارد تومان رسیده است.

این روند صعودی ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۳۹۴ به دلیل تعدیل در برخی ساختارها ارزش زکات جمع آوری شده به حدود ۲۳۲ میلیارد تومان رسید. متوسط درآمد سالیانه بعد از اجرای قانون نیز حدود ۲۷۳ میلیارد تومان برآورد شده است.

جدول ۶: زکات کالاهای نه گانه و فطره جمع آوری شده بعد از تصویب قانون زکات

سال	میلیارد ریال	مسئولیت
۱۳۹۱	۱/۳۶۵/۴۴۱	کمیته امداد امام خمینی
۱۳۹۲	۲/۷۰۲/۶۱۳	
۱۳۹۳	۴/۵۳۶/۲۱۹	
۱۳۹۴	۲/۳۱۴/۹۴۶	
جمع کل	۱۰/۹۱۹/۲۱۹ میلیارد ریال	متوسط سالیانه: ۲/۷۳۰ میلیارد ریال

جدول ۷: زکات جمع آوری شده به ترتیب بیشترین در آمد استان ها (میلیون ریال)

شماره	استان	سال ۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
۱	آذربایجان شرقی	۳۸۲۵۴	۱۱۶۶۳۴	۳۱۱۵۲۰	۱۱۱۴۶۷
۲	آذربایجان غربی	۹۲۵۹۲	۱۲۹۱۰۴	۱۶۳۴۴۰	۱۶۴۸۳۳
۳	اصفهان	۴۱۹۹۶	۹۵۷۶۲	۲۶۹۶۱۹	۸۵۳۷۷
۴	ایلام	۸۷۸۹	۱۳۹۱۹	۲۹۶۷۶	۵۸۲۵
۵	کرمانشاه	۲۲۰۹۳	۶۶۲۸۸	۷۵۷۲۵	۵۸۲۵
۶	بوشهر	۱۵۵۳۶	۱۵۹۵۹	۲۷۲۵۴	۲۱۰۸۷
۷	تهران	۴۶۴۶۶	۱۰۸۶۵۳	۱۳۵۱۸۵	۴۷۹۶۷
۸	خراسان رضوی	۸۹۹۹۵	۱۷۹۵۶۴	۳۱۲۴۱۹	۱۶۶۳۵۳
۹	خوزستان	۱۳۲۸۶۳	۴۸۵۹۵	۲۳۱۷۲۷	۱۲۲۰۶۴
۱۰	چهار محال و بختیاری	۱۳۷۷۸	۳۰۳۱۷	۶۱۰۵۵	۲۹۸۳۶
۱۱	زنجان	۴۲۳۹۲	۱۰۲۸۰۱	۱۷۲۵۷۸	۵۶۶۵۰
۱۲	سمنان	۳۶۷۱۹	۱۴۴۴۵۰	۲۲۵۱۴۷	۶۷۴۴۲
۱۳	سیستان و بلوچستان	۸۰۰۰	۳۳۲۷۵	۴۴۲۶۶	۲۹۴۹۶
۱۴	فارس	۵۰۷۰۴	۲۱۳۳۶۶	۲۹۸۰۹۹	۲۰۷۷۱۲
۱۵	کردستان	۸۱۶۴۶	۱۲۷۶۲۴	۱۶۱۲۰۴	۱۲۲۰۲۰
۱۶	کرمان	۳۶۵۵۱	۷۴۰۱۷	۱۳۷۹۰۶	۶۰۴۹۵
۱۷	کهگیلویه و بویر احمد	۲۴۵۰	۹۸۰۳	۳۱۵۸۰	۳۲۸۷۷
۱۸	گیلان	۲۶۴۵۴	۴۵۶۷۸	۸۷۰۸۶	۶۲۸۷۹
۱۹	لرستان	۳۶۹۰۴	۸۶۵۰۱	۱۳۱۲۷۱	۵۶۷۷۰
۲۰	مازندران	۸۰۷۸۸	۲۰۷۹۴۸	۴۷۰۸۰۹	۱۱۱۲۹۳
۲۱	مرکزی	۱۴۰۲۰	۵۷۷۲۲	۶۷۸۴۵	۴۴۸۲۴
۲۲	هرمزگان	۲۰۰۲۰	۵۰۰۶۷	۵۰۹۵۱	۴۵۳۵۳
۲۳	همدان	۶۷۲۵۷	۸۴۱۳۲	۸۶۴۶۲	۵۰۱۰۲
۲۴	یزد	۵۶۳۶۳	۱۱۳۰۱۲	۱۵۲۳۶۷	۹۱۸۷۹
۲۵	اردبیل	۵۰۵۱۹	۸۴۵۷۲	۷۰۹۳۰	۲۰۶۲۷
۲۶	قزوین	۸۰۸۲۶	۱۰۲۲۳۷	۱۳۰۷۰۷	۸۵۰۸۱
۲۷	البرز	۳۷۷۹	۶۷۵۳۵	۱۲۲۲۰۸	۳۲۶۹۸
۲۸	قم	۷۵۷۰	۱۹۹۱۲	۲۴۴۰۴	۱۷۰۰۹

شماره	استان	سال ۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
۲۹	گلستان	۱۲۴۱۳۵	۱۹۹۱۷۹	۳۱۵۳۸۴	۲۰۰۸۹۴
۳۰	خراسان جنوبی	۸۱۱۷	۱۷۱۸۷	۳۸۸۲۹	۱۸۶۴۲
۳۱	خراسان شمالی	۲۷۸۶۳	۵۶۷۹۸	۹۸۵۶۴	۷۵۲۷۷
	جمع کل	۱۳۶۵۴۴۱	۲۷۰۲۶۱۳	۴۵۳۶۲۱۹	۲۳۱۴۹۴۶

منبع: اداره زکات کمیته امداد امام خمینی (ره)

۳.۲.۱.۱. روش‌های جمع‌آوری زکات در ایران

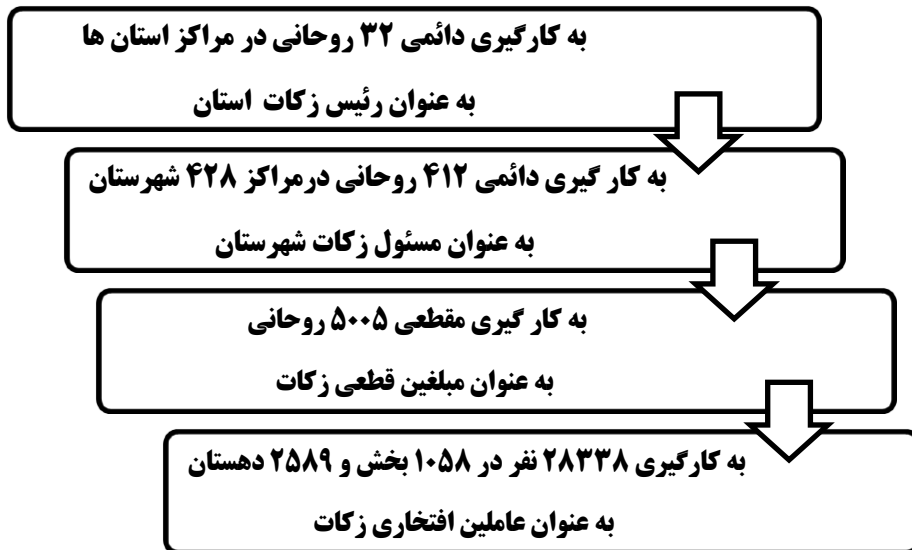
ستاد زکات با شروع فصل برداشت محصول، با اعزام روحانیون و عاملان خود به روستاها، اقدام به زمینه‌سازی برای جمع‌آوری زکات می‌نماید. سپس با در اختیار قرار دادن ملزومات مورد نیاز شورای اسلامی و ایجاد ایستگاه‌های جمع‌آوری، زکات را به دو روش زیر جمع‌آوری می‌کند:

الف) دریافت نقدی

ب) دریافت عین مال زکوی

میزان مشارکت روحانیون در امر جمع‌آوری زکات به شرح زیر است (دبیرخانه شورای

مرکزی زکات، ۱۳۹۳: ۱۳):

ج) کمک تشویقی دولت: علاوه بر این به موجب قانون زکات، دولت می تواند برابر با زکات جمع آوری شده هر سال (به اضافه ۱۰٪ بابت هزینه جمع آوری) به کمیته امداد بابت هزینه کردن در چارچوب اهداف قانون زکات پرداخت کند تا کمیته امداد آن را افزون بر مبلغ زکات جمع آوری شده در هر محل، در آن محل هزینه کند. کمک های تشویقی دولت طی سال های اخیر به شرح زیر است:

جدول ۸: مبلغ تشویقی (تخصیصی) دولت در سال های مختلف (بر حسب میلیارد ریال)

سال	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵
مبلغ تخصیصی دولت	۱۰	۳۰	۲۵	۱۲۵	۱۳۰	۷۰	۳۷	۹	۲۹۰	۱	—

اطلاعی از میزان اعتبار تشویقی دولت در برخی سال‌ها نداریم؛ اما روند میزان اعتبار در سال‌های مختلف نشان می‌دهد که به غیر از سال‌های اولیه اجرای قانون زکات، در سال‌های بعدی این رقم کاهش چشمگیری داشته و حتی در سال ۱۳۹۴ به صفر رسیده است.

این نکته را نباید فراموش کرد که تخصیص مبلغ تشویقی توسط دولت هر چند ممکن است مزیت‌هایی داشته باشد، مشکلاتی هم به همراه داشته است:

الف) ممکن است عده‌ای با ایجاد حساب‌های صوری به اسم زکات، مبالغ تشویقی را دریافت کنند؛ درحالی که هیچ‌گونه زکاتی هم جمع‌آوری نشده باشد.

ب) ممکن است به علت درست انجام نشدن طرح‌ها، مردم از دادن زکات مأیوس گردند.

ج) ممکن است اولویت‌های تخصیص زکات تحت تأثیر قرار گیرد.

۳.۲.۲. هزینه کرد زکات

همان‌طور که بیان شد، در قانون زکات مسئولیت هزینه کرد زکات بر عهده کمیته امداد امام خمینی و با نظارت نماینده ولی فقیه در کمیته انجام می‌شود. همچنین بر اساس ماده ۹ آیین‌نامه زکات، کمیته امداد خمینی موظف است درآمد حاصله را با اولویت‌های زیر هزینه کند:

الف) ۲۷.۵٪ به فقرا و مساکین اختصاص می‌یابد؛

ب) ۱۲.۵٪ سهم عاملان جمع‌آوری زکات و سایر هزینه‌های اجرایی است؛

ج) ۱۰٪ در اختیار ائمه جمعه قرار می‌گیرد تا در امور فرهنگی هزینه کنند؛

د) ۵۰٪ صرف طرح‌های عمرانی می‌گردد.

جمع زکات کالاهای نه‌گانه و فطریه، طی سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰، برابر ۲۷۲۱ میلیارد

ریال بوده که این مبلغ همراه با ۲۷۰ میلیارد ریال کمک دولت و سازمان‌ها و نهادهای دیگر برای امور یادشده هزینه شده است. یادآوری می‌شود هزینه‌های اجرایی و اداری ستاد زکات و کارگزاران، از درآمدهای دیگر کمیته امداد تأمین شده است. تاکنون از محل زکات جمع‌آوری شده در کمیته امداد، ۵۸۲۰ پروژه عمرانی، تعمیراتی و نظارتی فنی بر پروژه‌ها اجرا شده که از این تعداد، ۳۸۰۰ باب مسجد، ۳۸۱ باب خانه عالم، ۴۲ باب تعمیر حوزه علمیه بوده است (گزارش کمیته امداد، ۱۳۹۰).

جدول ۹: هزینه کرد استان‌ها بر اساس درصد

شماره	استان	هزینه کرد سال ۱۳۹۲		هزینه کرد سال ۱۳۹۳		هزینه کرد سال ۱۳۹۴	
		سهم عمرانی	سهم نیازمندان	سهم عمرانی	سهم نیازمندان	سهم عمرانی	سهم نیازمندان
۱	آذربایجان شرقی	٪۹۵	٪۵	٪۹۱	۹	۵۵	۴۵
۲	آذربایجان غربی	٪۱۷	٪۸۳	٪۶۷	۳۳	۴۴	۵۶
۳	اصفهان	٪۷۲	٪۲۸	٪۷۹	۲۱	۵۸	۴۲
۴	ایلام	٪۷۱	٪۲۹	٪۶۴	۳۶	۱۲	۸۸
۵	کرمانشاه	٪۳۷	٪۶۳	٪۵۸	۴۲	۲۱	۷۹
۶	بوشهر	٪۱۹	٪۸۱	٪۳۷	۶۳	۴	۹۶
۷	تهران	٪۴۸	٪۵۲	٪۶۸	۳۲	۵۵	۴۵
۸	خراسان رضوی	٪۶۳	٪۳۷	٪۷۵	۲۵	۶۴	۳۶
۹	خوزستان	٪۸۰	٪۲۰	٪۵۷	۴۳	۶۱	۳۹
۱۰	چهار محال و بختیاری	٪۵۴	٪۴۶	٪۹۴	۶	۲۴	۷۶
۱۱	زنجان	٪۹۳	٪۷	٪۹۵	۵	۷۲	۲۸
۱۲	سمنان	٪۱۳۵	٪-۳۵	٪۹۴	۶	۶۷	۳۳
۱۳	سیستان و	٪۳۴	٪۶۶	٪۴۴	۵۶	۶۴	۳۶

شماره	استان	هزینه کرد سال ۱۳۹۲		هزینه کرد سال ۱۳۹۳		هزینه کرد سال ۱۳۹۴	
	بلوچستان						
۱۴	فارس	۱۷٪	۸۳٪	۵۵٪	۴۵	۳۹	۶۱
۱۵	کردستان	۳۶٪	۶۴٪	۱۰۴٪	۴-	۵۶	۴۴
۱۶	کرمان	۷۷٪	۲۳٪	۸۴٪	۱۶	۲۷	۷۳
۱۷	کهگیلویه و بویر احمد	۱۰۷٪	۷-٪	۷۵٪	۲۵	۷۲	۲۸
۱۸	گیلان	۳۳٪	۶۷٪	۱٪	۹۹	۰	۱۰۰
۱۹	لرستان	۱۰۶٪	۶-٪	۸۱٪	۱۹	۶۳	۳۷
۲۰	مازندران	۲۳٪	۷۷٪	۵۷٪	۴۳	۴۱	۵۹
۲۱	مرکزی	۷۵٪	۲۵٪	۹۰٪	۱۰	۶۴	۳۶
۲۲	هرمزگان	۶۰٪	۴۰٪	۸۳٪	۱۷	۸۲	۱۸
۲۳	همدان	۸۵٪	۱۵٪	۱۰۴٪	۴-	۷۵	۲۵
۲۴	یزد	۶۵٪	۳۵٪	۹۸٪	۲	۸۴	۱۶
۲۵	اردبیل	۱۰۰٪	۰٪	۹۱٪	۹	۳۵	۶۵
۲۶	قزوین	۵۹٪	۴۱٪	۸۸٪	۱۲	۵۲	۴۸
۲۷	البرز	۸۵٪	۱۵٪	۸۹٪	۱۱	۵۷	۴۳
۲۸	قم	۱۷۳٪	۷۳-٪	۹۰٪	۱۰	۴۲	۵۸
۲۹	گلستان	۵۰٪	۵۰٪	۵۹٪	۴۱	۳۳	۶۷
۳۰	خراسان جنوبی	۱۷۳٪	۷۳-٪	۷۷٪	۲۳	۷۹	۲۱
۳۱	خراسان شمالی	۹۸٪	۲٪	۱۲۷٪	۲۷-	۸۲	۱۱
	جمع کل	۶۳٪	۳۷٪	۷۶٪	۲۴	۵۲	۴۸

منبع: اداره زکات کمیته امداد امام خمینی (ره)

با توجه به آمار و ارقام و هزینه کرد بر اساس استان‌ها، اولاً این نکته قابل استخراج است

که کلیه دریافت‌های هر استان در همان استان هزینه می‌شود. ثانیاً ارقام نشان می‌دهد که به طور متوسط حدود ۶۴٪ از منابع زکات بعد از اجرای قانون، صرف امور عمرانی و بقیه این مقدار در سه گروه (میان فقرا و مساکین، عاملان جمع‌آوری زکات و سایر هزینه‌های اجرایی، امور فرهنگی) هزینه می‌شود.

اما نکته مهم در مورد این هزینه کرد اینکه مطابق آیه ۶۰ سوره بقره، مهم‌ترین و اولین مصرف زکات، فقرا و مساکین هستند و مصرف «فی سبیل الله» جزء آخرین مصارف زکات است؛ درحالی که بیشترین میزان زکات، ۵۰٪ به لحاظ آیین‌نامه و حتی بیش از ۵۰٪ به لحاظ عملکردی، به طرح‌های عمرانی اختصاص یافته است.

توضیح اینکه خداوند حقوق فقرا و نیازمندان را در اموال ثروتمندان قرار داده است و از آنان می‌خواهد همواره آن را به صاحبان اصلی‌اش، بدون هیچ‌گونه منت و آزار و ایزدایی برگردانند. در حدیثی آمده است که خداوند می‌فرماید: «المالُ مالی و الفقراءُ عیالی و الأغنیاءُ وُکلائی، فإذا بخل وُکلائی علی عیالی، أدقَّتْهُمْ وَبالی و لا أبالی؛ مال مال من است و نیازمندان عیال و ثروتمندان وکلائی من [در ردّ این امانت هستند]. پس آنگاه که وکلائی من امساک کرده و بخل ورزند، آنان را به عذاب خود گرفتار سازم و از این کار مضایقه نخواهم کرد» (شعیری، بی‌تا: ۸۰).

بنابراین اصلی‌ترین سمت و سوی زکات، مبارزه با فقر و محرومیت و بیمه کردن جامعه در مقابل آفت و بیماری تنگدستی و مسکنت است. اقامه این فرمان الهی نه تنها منتج به این نتیجه خواهد شد، بلکه بسیاری از بیماری‌های اخلاقی جامعه که ریشه در کمبودها و فقر و تنگدستی دارد نیز از بین خواهد رفت. علاوه بر این موجب ترقی و تعالی روحی زکات‌دهندگان و به نوعی گیرندگان آن نیز خواهد بود. اما آنچه در عمل اتفاق می‌افتد، خلاف این دستور قرآنی و سیره معصومان (علیهم السلام) است.

۳.۳. تحلیل و ارزیابی عملکرد زکات در مقایسه با کشورهای دارای قانون

تفاوت اصلی عملکرد زکات در کشورهای دارای قانون زکات در سطح اجبار، تشکیلات، دارایی‌های مشمول و هزینه کرد آن است.

جدول ۱۰: سازمان تشکیلاتی زکات در کشورهای مختلف

نوع کشورها	سازمان تشکیلاتی
کشورهایی که پرداخت زکات اجباری است	این تشکیلات در سازمان مالیاتی یا وزارت امور اقتصادی و دارایی است
کشورهایی که پرداخت زکات داوطلبانه است	این تشکیلات زیر نظر سازمان‌های دولتی امور دینی یا سازمان خاص دولتی است که در زمینه کمک به نیازمندان کار می‌کند
ایران	کمیته امداد سازمانی زیر نظر ولی فقیه است که مشمول برخی نظارت‌ها و بازرسی‌های سازمان‌های دولتی نمی‌شود

در ایران بر پایه دیدگاه بیشتر مراجع دینی، زکات بر کالاهای نه گانه یادشده واجب است. مردم و جمع آوری کنندگان زکات نیز بر همین پایه عمل می‌کنند. قانون در این زمینه کار را به نظر ولی فقیه موکول کرده است، اما مردم بر اساس نظر مراجع خود کار می‌کنند. بر پایه آیه ۶۰ سوره توبه «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسْكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقَابِ وَ الْعَارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ آثَنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» زکات باید در جایگاه بایسته هزینه شود. همه مذاهب اسلامی بر این نظر هستند که حاکم اسلامی می‌تواند زکات را در هر يك از این جایگاه‌ها هزینه کند. با وجود این در بیشتر کشورها مانند عربستان، سودان، کویت، مصر، اردن، پاکستان و بنگلادش، زکات به مصرف نیازمندان (فقرا و مساکین) و در برخی از آنها علاوه بر این، به کارگزاران جمع‌آوری و هزینه کرد زکات می‌رسد. در ایران بر پایه قانون درآمد، زکات فقط باید برای نیازمندان و عمران و آبادانی مناطق محروم هزینه شود و کارگزاران نیز یا داوطلبانه کار می‌کنند یا دستمزد آنها از محل کمک دولت پرداخت می‌شود.

۳.۳.۱. دارایی‌های مشمول زکات در ایران

انواع زکات جمع‌آوری شده از سوی کمیته امداد بر پایه فقه رایج در ایران، بر نه کالا واجب است. برای روشن شدن نسبت زکات در کشور، اشاره کوتاهی به زکات جمع‌آوری شده از هر يك از کالاهای مشمول زکات می‌پردازیم. بر پایه آخرین آمار در دسترس، بیش از ۶۰٪ ارزش زکات جمع‌آوری شده از کالاهای نه‌گانه از محل زکات گندم و جو بوده است. زکات طلا و نقره جمع‌آوری شده در این سال نیز کمتر از ۲ هزارم ارزش جمع زکات کالاهای نه‌گانه بوده است. زکات کشمش و زکات دام نیز هر کدام کمتر از ۲۰٪ ارزش زکات کالاهای نه‌گانه بوده است.

نکته مهمی که باید به آن دقت نمود، اینکه این آمار و ارقام مربوط به زکات جمع‌آوری شده توسط کمیته امداد است و اگر آمار ستاد سازمانی دو بخش دیگر مانند (پرداخت مستقیم زکات توسط خود پرداخت‌کننده پرداخت زکات به علمای دین) را به این رقم اضافه کنیم، قطعاً مقدار آن تغییر خواهد کرد. این نقیصه در دیگر بخش‌های آمار و ارقام تحلیلی زکات نیز وجود دارد.

نکته دیگر اینکه گرچه همه مذاهب پنجگانه در اصل وجوب زکات متفق‌القول هستند، نظر و دیدگاه‌های آنها درباره سعه و ضیق موارد زکات که موجب وفور اموال زکوی یا کمی آن می‌شود، مختلف است. برخی مذاهب آن را در موارد نه‌گانه منحصر می‌دانند و بعضی دیگر آن‌قدر توسعه می‌دهند که شامل هر مال باارزشی می‌شود. از این رو انتخاب رأی فقهی می‌تواند اثر مهمی روی افزایش یا کاهش عایدات زکات و در نتیجه زدودن فقر از چهره جامعه اسلامی داشته باشد. ارائه نظریه تعمیم متعلقات زکات توسط فقهای نزدیک به عصر ائمه (علیهم السلام)، تعلق زکات بر اسب در دوران امیر المؤمنین (ع) و وجود روایاتی دال بر تعلق زکات بر اموال تجاری صامت، می‌توانند مؤیداتی برای تقویت نظریه تعمیم

و جوب تعلق زکات بر مواردی بیش از اموال نه گانه باشند.^۱

۳.۳.۲. مقایسه زکات جمع‌آوری شده بین کشورهای اسلامی دارای قانون زکات و ایران
برای اینکه مقایسه بهتر انجام شود و اندازه کشورها و اقتصاد آنها درست ارزیابی گردد،
درصد زکات جمع‌آوری شده از سوی سازمان‌های عهده‌دار این کار در کشور را نسبت به
اندازه تولید ناخالص داخلی کشور در نظر می‌گیریم.

جدول ۱۰: نسبت درصد زکات جمع‌آوری شده در ایران و برخی کشورها به تولید ناخالص داخلی

بند	موضوع	درصد
۱	درصد زکات جمع‌آوری شده از سوی کمیته امداد به تولید ناخالص داخلی ایران	۰/۰۰۰۰۱۴
۲	درصد درآمدهای اختصاصی (همهٔ اتفاق‌های) کمیته امداد به تولید ناخالص داخلی ایران	۰/۰۰۰۱۳
۳	برآورد یک پژوهش داخلی از درصد زکات غلات و فطریه به تولید ناخالص داخلی ایران	۰/۱ - ۰/۳
۴	درصد زکات جمع‌آوری شده در برخی کشورهایی که در آنها زکات اجباری نیست (مانند مصر، اردن و کویت) به تولید ناخالص داخلی	۰/۰۲ - ۰/۰۸
۵	درصد زکات جمع‌آوری شده در بعضی کشورهایی که در آنها زکات اجباری است (مانند پاکستان، عربستان و یمن) به تولید ناخالص داخلی	۰/۳ - ۰/۱

مأخذ: مرتضی عزتی و لیلا شهریاری، «ارزیابی عملکرد کمیته امداد امام خمینی (ره) در زمینه جمع‌آوری زکات»،

پژوهشنامه مالیات، شماره شانزدهم، ۱۳۹۱، ص ۴۸

نکته قابل تأمل اینکه از این برآورد مشخص می‌شود، زکات جمع‌آوری شده از سوی
کمیته امداد امام خمینی در ایران، در مقایسه با کشورهای دیگر بسیار اندک، یعنی کمتر از

۱. برای مطالعه بیشتر در این مورد، ر.ک: عسکری و اسماعیل پور، «تحلیل نظری زکات و بررسی امکان تعمیم دامنه

اموال مشمول زکات»، ص ۱۱۹-۱۴۰.

یک هزارم کمترین آنها و کمتر از یک صد هزارم بیشترین آنها است.

۳.۴. اثرگذاری زکات بر اهداف اساسی دولت‌ها (تخصیص و توزیع)

زکات به لحاظ منابع دینی جزء پرداخت‌های واجب مالی است؛ اما از نگاه قانون، از جمله پرداخت‌های مستحبی به نهادهای اجتماعی است و از این منظر می‌تواند تحلیل متفاوت‌تری از مالیات و سایر پرداخت‌های واجب مالی دیگر به ما دهد. در کشور ایران مانند دیگر کشورهای اسلامی پرداخت و هزینه کردن زکات را بر پایه دیدگاه‌های فقهی انجام می‌دهد که این جمع‌آوری و هزینه کردن زکات از دیدگاه سازمانی در سه بخش انجام می‌شود: پرداخت مستقیم زکات توسط خود پرداخت‌کننده، پرداخت زکات به علمای دین و دریافت و هزینه کردن زکات از سوی نهادهای اجتماعی (کمیته امداد امام). بر همین اساس ادامه مباحث در سه بخش انجام می‌شود.

۳.۴.۱. زکات و تخصیص یا توزیع اولیه آن توسط زکات‌دهندگان

با وجود اینکه زکات بر نه مورد از کالا و خدمات مصرفی تعلق گرفته، و با وجود نصاب ثابت بر این موارد، ممکن است این‌طور به ذهن خطور کند که زکات این موارد مانند مالیات، اثر منفی بر روی تخصیص و توزیع اولیه این کالاها داشته باشد و به عبارتی مردم ترجیح دهند به تولید کالا و خدمات تولیدی دیگر در وضعیت برابر بپردازند. اما این دیدگاه درست نیست. زکات از نگاه فرد مسلمان، یک فریضه الهی واجب است که نباید به عنوان یک واجب عبادی صرف با قصد قربت و در مقام یک وصیت یا سفارش شرعی و اخلاقی تلقی شود؛ بلکه زکات حقی است که خداوند برای فقرا در مال اغنیا قرار داده و مسئولیت و مأموریت اخذ و مصرف زکات را از تکالیف حکومت اسلامی و حاکم جامعه اسلامی شمرده و در مواردی توزیع آن را بر عهده فرد زکات‌دهنده قرار داده است. به عبارت دیگر شخص زکات‌دهنده با این اعتقاد که مالی که زکات می‌دهد، اصلاً متعلق به

خود او نبوده، احساس عدم رضایتمندی نمی‌کند و حتی از پرداخت آن کسب رضایت خاطر بیشتر خواهد نمود.

نکته دیگری که می‌توان به آن تکیه نمود، اینکه در برخی موارد که توزیع زکات بر عهده خود افراد است، رضایتمندی آنان به صورت تصاعدی افزایش می‌یابد و از انجام این عمل رضایت خاطر بیشتری کسب می‌کنند؛ لذا در کل می‌توان گفت: «تخصیص و توزیع زکات - چه مستحبی و چه واجب - توسط فرد زکات‌دهنده اثر مثبت اقتصادی بر رفاه کل جامعه دارد».

۳.۴.۲. زکات و تخصیص یا توزیع مجدد آن توسط علمای دین

از آنجایی که اسلام دست فرد مسلمان را در دادن زکات به علمای دین یا اقدام از طرف خودش برای مصارف هشت‌گانه آن باز گذاشته است، این شیوه از تخصیص و توزیع نیز همان آثار شیوه قبلی را دارد.

از طرف دیگر علمای دین جایگاه ویژه‌ای نزد افراد باایمان دارند و این افراد هرگز نقش آنها را در توزیع بهینه نادیده نمی‌گیرند و بر همین اعتقاد زکات خود را به علمای دین تحویل می‌دهند که در این صورت هم به نظر می‌رسد: «رفاه کل جامعه و کارایی این نوع پرداخت‌های واجب مالی افزایش یابد».

۳.۴.۳. زکات و تخصیص و یا توزیع مجدد آن توسط نهادهای اجتماعی (کمیته امداد امام خمینی)

همان‌طور که قبلاً هم گفته شد، با توجه به اختیاری بودن این پرداخت از سوی زکات‌دهندگان به سازمان‌های مربوط، می‌توان گفت که: «تخصیص و توزیع مجدد توسط کمیته امداد در راستای اهداف قرآنی، اثر مثبتی بر رفاه جامعه خواهد داشت».

اما آنچه در عمل اتفاق می‌افتد، مطابق با این تئوری قرآنی نیست؛ زیرا تخصیص و

توزیع زکات بر اساس اولویت تنظیم نشده است. مطابق آیه ۶۰ سوره بقره مهم‌ترین و اولین مصرف زکات فقرا و مساکین هستند و مصرف «فی سبیل الله» جزء آخرین مصارف زکات است؛ درحالی‌که بیشترین میزان زکات، یعنی ۵۰٪ به لحاظ آیین‌نامه و حتی بیش از ۵۰٪ به لحاظ عملکردی به طرح‌های عمرانی اختصاص یافته است. از آنجایی که بخشی از منابع مورد نیاز برای تخصیص و توزیع مجدد طبق قانون توسط دولت تأمین می‌شود، امکان دارد در نحوه تخصیص و توزیع مجدد این منابع، دولت دخالت کند؛ لذا منجر به عدم کارایی آن در مرحله اجرایی گردد. همچنین هزینه‌های تخصیص و توزیع مجدد توسط کمیته امداد امام خمینی بسیار بالا است. همان‌طور که آمارها نشان می‌دهد، میزان جمع‌آوری زکات توسط کمیته امداد بسیار ناچیز، ولی هزینه‌های عاملان آن بسیار بالا است. در این صورت شاید بتوان گفت که: «به طور حتم نمی‌توان گفت تخصیص و توزیع مجدد توسط کمیته امداد خمینی اثر مثبتی بر رفاه کل جامعه دارد»؛ مگر اینکه قوانین موجود با هدف اصلاح اشکالاتش بازنگری شود یا دست کم پرسش‌هایی که وجود دارد، به صورت کارشناسی جواب داده شود.

نتیجه

با توجه به وضع موجود زکات در ایران به این نتیجه می‌رسیم که می‌توان از فرصت‌های زیر یاری گرفت و برنامه‌ریزی کرد تا تهدیدها را از بین برد:

۱. دستور خدا بر پرداخت زکات يك فرصت برای نهاد زکات است؛
۲. حکم شرعی همه مراجع بر واجب بودن پرداخت آن يك فرصت برای نهاد زکات است؛
۳. وجود کمیته امداد يك فرصت برای نهاد زکات است؛
۴. کمک کارگزاران افتخاری (وجود داوطلبان همکاری افتخاری) و وجود مبلغان دینی در سراسر کشور يك فرصت برای نهاد زکات است؛
۵. کمک مالی دولت يك فرصت برای نهاد زکات است؛ در عین حال می‌تواند یک‌سری مشکلات را برای این نهاد به وجود آورد.
۶. محدود بودن موارد شمول زکات به کالاهای نه‌گانه در فقه رایج کشور، محدودیتی برای افزایش زکات است؛
۷. اجازه پرداخت زکات از سوی خود پرداخت‌کنندگان يك فرصت برای کمیته امداد و نهاد زکات است که باید از آن به نحو احسن استفاده کرد؛ ولی وضع موجود مانع چنین چیزی است.

جمع‌آوری زکات به عنوان سازوکار مبارزه با فقر در برخی کشورهای اسلامی مورد توجه و در بیشتر کشورهای مسلمان مورد غفلت قرار گرفته است. از ۵۲ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی، ۱۵ کشور جمع‌آوری زکات را سازمان داده‌اند که در بیشتر این کشورها جمع‌آوری زکات به صورت اجباری انجام می‌شود. ایران نیز با تصویب قانون

زکات در سال ۱۳۹۰ جمع‌آوری زکات را به صورت اختیاری شروع کرده و بر اساس متون شیعه منابع و مصارف زکات و مسئولیت آن مشخص شده است. عملکرد قانون زکات در ایران نشان می‌دهد که:

۸. منابع و مصارف جمع‌آوری زکات بر پایه فقه شیعه با دیگر کشورهای اسلامی تفاوت اساسی دارد.

۹. زکات جمع‌آوری شده از سوی کمیته امداد امام خمینی در ایران در مقایسه با کشورهای دیگر بسیار اندک، یعنی کمتر از یک هزارم کمترین آنها و کمتر از یک صد هزارم بیشترین آنها است.

۱۰. به طور حتم نمی‌توان گفت تخصیص و توزیع مجدد زکات توسط کمیته امداد خمینی اثر مثبتی بر رفاه کل جامعه دارد؛ مگر اینکه قوانین موجود مورد بازنگری قرار گیرد و اشکالات آن اصلاح گردد یا دست کم پرسش‌هایی که وجود دارد، به صورت کارشناسی جواب داده شود.

منابع

الف) فارسی

۱. اسماعیل پور، مهدی، نهادهای مالی زکات در کشورهای اسلامی، تهران: دانشگاه امام صادق، چاپ اول، ۱۳۹۲.
۲. زین العابدین، طیب، «زکات و کاهش فقر در جهان اسلام»، ترجمه محمد عباس پور، مجله مشکوه، شماره ۵۹، ۱۳۷۷.
۳. توسلی، محمد اسماعیل، امکان سنجی زکات در ایران، تهران: مؤسسه فرهنگی - انتشاراتی ستاد اقامه نماز، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۴. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت: دارالتراث العربی، ۱۳۹۱ق.
۵. سلیمانی امیری، غلامرضا، و زهرا فرشی، «ارزیابی روش محاسبه زکات در بنگاه‌های اقتصادی کشورهای اسلامی»، مجله فقه اهل بیت، دوره ۱۷، شماره ۶۶-۶۷، ۱۳۹۰.
۶. شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، نجف: مطبعة الحیدریه، چاپ اول، بی تا.
۷. عزتی، مرتضی و لیلا شهریاری، «ارزیابی عملکرد کمیته امداد امام خمینی (ره) در زمینه جمع آوری زکات»، پژوهشنامه مالیات، شماره شانزدهم (مسلسل ۶۴)، ۱۳۹۱.
۸. عسکری، محمد مهدی، و مهدی اسماعیل پور دره، «تحلیل نظری زکات و بررسی امکان تعمیم دامنه اموال مشمول زکات»، دوفصلنامه علمی - تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره اول، ۱۳۸۸.
۹. العمر، فؤاد عبدالله، اداره مؤسسات الزکاة فی المجتمعات المعاصرة، کویت، ۱۹۹۶.
۱۰. قاسم بن سلام، ابو عبید، الاموال، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۸ق.
۱۱. قانون الزکاة فی لیبیا، رقم ۸۹ لسنة ۱۹۷۱ م الصادر عن مجلس قيادة الثورة فی رمضان ۱۳۹۱ ق. الموافق ۱۹۷۱/۱۰/۲۸ م. ماده ۲۴.
۱۲. قانون الزکاة و الضرائب فی السودان، لسنة ۱۹۸۴ م. الموافق ۱۴۰۵ ق. ماده ۱۱.
۱۳. القانون الفیدرالی للزکاة المالیزی، ۱۹۸۶.

۱۴. قانون مرسوم ملكی رقم ۸۶۳۴/۲۸/۲/۱۷ بتاريخ ۱۹۵۱/۴/۷ باستيفاء الزكاة من الافراد و الشركات.

۱۵. کلباسی، مجتبی، زکات در اندیشه‌ها، تهران: ستاد اقامه نماز، چاپ اول، ۱۳۸۰.

۱۶. محمد، فیض، العلاقة بين التحصيل الرسمي للزكاة و اداء الزكاة للجمعيات الخيرية - فى: الاطار المؤسسى للزكاة، ابعاده و مضامينه، المعهد الاسلامى للبحوث و التدريب، البنك الاسلامى للتنمية، جدة، ۱۹۹۵ م.

ب) انگلیسی

1. Zakat and Ushr Ordinance, 1980, Ministry of Religious Affairs, Government of Pakistan, Article 24.

پیوست قانون زکات

قانون زکات در ایران

ماده ۱- به منظور تشویق مردم به ادای زکات و سازماندهی امور مربوط در صورت اذن ولی فقیه و اعطاء اختیارات در چهارچوب این قانون، «شورای مرکزی زکات» با عضویت اشخاص زیر تشکیل می گردد:

الف - نماینده ولی فقیه در شورا (رئیس شورا)، ب - رئیس کمیته امداد امام خمینی (ره)، (قائم مقام و دبیر شورا)، پ - معاون برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، ت - وزیر کشور - وزیر جهاد کشاورزی ج - وزیر امور اقتصادی و دارایی چ - وزیر تعاون، کار و رفاه اجتماعی ح - رئیس سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران خ - رئیس شورای سیاستگذاری ائمه جمعه سراسر کشور د - رئیس سازمان تبلیغات اسلامی ذ - یک نماینده از کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی با پیشنهاد کمیسیون و انتخاب مجلس به عنوان ناظر

تبصره - دبیرخانه شورا در کمیته امداد امام خمینی (ره) تشکیل می گردد. همچنین وظیفه جمع آوری و رساندن زکات به موارد مصرف بر عهده آن نهاد است که علاوه بر ارائه گزارش کار به شورا، بودجه مورد نیاز جهت اجرای این قانون را پیشنهاد می نماید تا پس از تصویب شورا و با لحاظ ماده (۴) این قانون توسط دولت در بودجه سالانه آن نهاد قرار گیرد و پس از تصویب مجلس شورای اسلامی، توسط معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور تخصیص اعتبار یابد تا به مصرف برسد.

ماده ۲- وظایف شورای مرکزی زکات عبارت است از:

الف - تعیین خط مشی های اساسی در خصوص جمع آوری و مصرف زکات و تنظیم ضوابط و معیارهای مربوطه

ب - سیاستگذاری امور تبلیغی و آموزشی در جهت آشنایی و هدایت مردم به ادای زکات

پ - برنامه‌ریزی جهت ایجاد هماهنگی، نظارت و مشارکت مؤثر استانداران، فرمانداران، بخشداران، شوراهای اسلامی شهر و روستا و ائمه جمعه و جماعات سراسر کشور در اجرای این قانون

ماده ۳- هرگونه اقدام در مورد زکات از قبیل جمع‌آوری و اولویت‌های مصرف آن مطابق نظر ولی فقیه و با اذن ایشان انجام می‌گیرد.

ماده ۴- دولت مجاز است در جهت اهداف این قانون و بنا بر پیشنهاد کمیته امداد امام خمینی (ره) حداقل معادل ریالی زکات جمع‌آوری‌شده در هر سال را به علاوه ده درصد (۱۰٪) در بودجه سال بعد پیش‌بینی نماید و در اختیار کمیته امداد امام خمینی (ره) جهت مصارف اهداف این قانون قرار دهد.

تبصره ۱- کمیته امداد امام خمینی (ره) موظف است معادل ریالی زکات جمع‌آوری‌شده در هر محل را به همراه کمک‌های دولت در صورت اذن ولی فقیه به مصرف همان محل برساند.

تبصره ۲- کمیته امداد امام خمینی (ره) با ایجاد بانک اطلاعات ملی زکات، گزارش عملکرد میزان زکوات جمع‌آوری‌شده در مناطق کشور، کمک‌های دولت و اقدامات رفع فقر و عمرانی و خدماتی انجام‌شده را به‌صورت دوره‌ای به شورای مرکزی زکات و کمیسیون‌های اقتصادی و اجتماعی مجلس شورای اسلامی منعکس نماید.

ماده ۵- شوراهای زکات در استان، شهرستان و بخش در صورت اذن ولی فقیه یا نماینده مأذون از سوی ایشان به شرح ذیل تعیین می‌گردند:

۱. شورای استان عبارتند از: امام جمعه مرکز استان به عنوان رئیس شورا، مدیر کل کمیته امداد امام خمینی (ره) استان به عنوان دبیر، استاندار، مدیران کل جهاد کشاورزی، اموراتصادی و دارایی، بهزیستی، مدیر صدا و سیما و رئیس سازمان تبلیغات اسلامی.
۲. شورای شهرستان عبارتند از: امام جمعه به عنوان رئیس، رئیس شاخه کمیته امداد امام خمینی (ره) به عنوان دبیر، فرماندار، رئیس اداره بهزیستی، مدیر جهاد کشاورزی، رئیس اداره امور مالیاتی و رئیس سازمان تبلیغات اسلامی.
۳. شورای بخش عبارتند از: امام جمعه به عنوان رئیس، رئیس شاخه کمیته امداد امام خمینی (ره) به عنوان دبیر و دو نفر معتمد محلی به انتخاب امام جمعه.
- ماده ۶- سیاست‌های تبلیغی و تشویقی در جهت ترغیب مردم به ادای زکات از قبیل اختصاص یارانه به کشاورزان و دامداران و نحوه اداره شوراهای استان، شهرستان و بخش و چگونگی تعیین معتمدان محلی در آیین نامه اجرائی این قانون پیش‌بینی می‌گردد. هزینه‌های ناشی از اجرای این قانون تا حداکثر ده درصد (۱۰٪)، از محل وصولی‌های مربوطه تأمین می‌گردد.
- مسئول امور زکات و شوراهای آن در مراکز دهستان‌ها و روستاهای تابع، شورای بخش است و در موارد استثناء به دلیل گسترش امر زکات، شورای شهرستان به تشکیل شورای مرکز دهستان و روستا اقدام می‌کند.
- ماده ۷- آیین نامه اجرائی این قانون ظرف سه ماه پس از تصویب این قانون توسط دبیرخانه شورا تهیه می‌شود و پس از تأیید شورای مرکزی به تصویب هیئت وزیران می‌رسد. قانون فوق مشتمل بر هفت ماده و سه تبصره در جلسه علنی روز یکشنبه مورخ هشتم آبان ماه یک هزار و سیصد و نود در مجلس شورای اسلامی تصویب شد و در تاریخ ۱۳۹۰/۸/۱۸ به تأیید شورای نگهبان رسید.